ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

CENTRAL ASIAN SCIENTIFIC JOURNAL
ISSN 3135-3061
2026. №4 (32), 3-том. 175–186 б.
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24622133
Журнал сайты: https://cajournal.kz

ӘОЖ 373.5.016:94(574)

ТАРИХТЫ ОҚЫТУДАҒЫ ЖОБАЛЫҚ-ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОДЕЛІ

Ж.Қ. Сейілхан
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Сейілхан Жұлдыз Қолқанатқызы — 2-курс магистранты, «М016 – Тарих педагогтерін даярлау», Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Ғылыми жетекші: Нұрманбетқызы Жұмақан — т.ғ.к., доцент, университет профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

© Ж.Қ. Сейілхан, 2026

Аңдатпа: Мақаланың мақсаты – жалпы білім беретін мектепте тарихты оқытуда жобалық және зерттеу әдістерін біріктіретін құрылымдық-функционалдық педагогикалық модельді теориялық тұрғыда негіздеу және әзірлеу. Зерттеуде ғылыми әдебиеттерді талдау, салыстырмалы талдау, жүйелеу және педагогикалық модельдеу әдістері қолданылды; жобалық оқыту (PBL), зерттеуге негізделген оқыту (IBL), тарихи ойлау және конструктивизм тұжырымдамаларының өзара байланысы айқындалды. Нәтижесінде алты компоненттен, тоғыз ұстанымнан және сегіз кезеңді жобалық-зерттеу циклінен тұратын авторлық модель ұсынылды. Қазақстан тарихы бойынша 5–11-сыныптарға арналған тапсырма үлгілері мен болашақ эксперименттің диагностикалық құралы әзірленді; модельдің тиімділігі әзірше тәжірибеде тексерілмегендіктен, күтілетін нәтиже ретінде ұсынылады.

Түйін сөздер: тарихты оқыту, жобалық оқыту, зерттеуге негізделген оқыту, тарихи ойлау, педагогикалық модель, тарихи дереккөз, Қазақстан тарихы.

Кіріспе

Қазақстандағы мектеп білімін дамытудың қазіргі бағыты оқушының дайын білімді жаңғыртуынан гөрі оны өз бетінше іздеуге, талдауға және қолдануға бағытталған. Бұл талап мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында [1], мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарында [2] және жалпы білім беретін пәндердің үлгілік оқу бағдарламаларында [3] функционалдық сауаттылық, сыни ойлау және зерттеушілік дағдылар түрінде көрініс тапқан. Тарихта бұл ерекше маңызды, себебі тарихи білім – дереккөзге сүйенген түсіндірудің нәтижесі.

Алайда мектеп тәжірибесінде тарих сабағы көбіне оқулық мәтінін баяндау, даталар мен есімдерді жаттау және тест арқылы тексеру деңгейінде қалып отыр. Б.Қ. Әбдіғұлова жаңартылған бағдарлама бойынша тарихты оқытуда тарихи ойлауды дамытатын белсенді, проблемалық және жобалық әдістерге көшу қажеттігін көрсетеді [4]. Мұндай оқытуда оқушы тарихи мәтінді авторы мен мақсаты бар дереккөз ретінде емес, күмәнсіз ақиқат ретінде қабылдайды, ал деректерді салыстыру мен дәлелді қорытынды жасау тәжірибесі қалыптаспайды. С. Уайнбургтің зерттеулері тарихи ойлаудың «табиғи» емес, арнайы оқытуды қажет ететін күрделі әрекет екенін дәлелдейді [5], ал П. Сейксас пен Т. Мортон оны

тарихи маңыздылық, дерек, өзгеріс пен сабақтастық, себеп пен салдар, тарихи перспектива және этикалық өлшем сияқты құрылымдық ұғымдар арқылы сипаттайды [6].

Тарих сабағындағы жобалық әдіс жиі ақпаратты жинап, безендірумен шектеледі, ал зерттеу әдісінің нәтижесі оқушы үшін абстрактілі болып қалуы мүмкін. Екі әдісті біріктіру осы шектеулерді өзара толықтырады: зерттеу жобаның ғылыми мазмұнын, жоба зерттеудің мақсатты әрі көрнекі нәтижесін қамтамасыз етеді.

Зерттеу мәселесі – тарихты оқытуда жобалық және зерттеу әдістерін біріктіру қажеттігі мен оны жүйелі жүзеге асыратын, тарих пәнінің ерекшелігін ескеретін біртұтас педагогикалық модельдің жеткіліксіз әзірленуі арасындағы қайшылық. **Зерттеудің мақсаты** – тарихты оқытудағы жобалық-зерттеу қызметінің педагогикалық моделін теориялық негіздеу және әзірлеу. **Міндеттері:** 1) жобалық және зерттеуге негізделген оқытудың теориялық негіздерін талдау; 2) екі әдістің ұқсастығы мен айырмашылығын анықтап, кіріктіру мүмкіндігін негіздеу; 3) модельдің компоненттерін, ұстанымдарын және іске асыру кезеңдерін әзірлеу; 4) Қазақстан тарихы сабақтарына арналған тапсырма үлгілерін құрастыру; 5) модельдің тиімділігін тексеруге арналған диагностикалық құрал ұсыну.

Зерттеу нысаны – жалпы білім беретін мектепте тарихты оқыту үдерісі. **Зерттеу пәні** – тарихты оқытуда жобалық және зерттеу әдістерін біріктіру негізіндегі жобалық-зерттеу қызметінің мазмұны мен ұйымдастырылуы. **Зерттеу болжамы:** егер тарихты оқытуда жобалық-зерттеу қызметі мақсаттан нәтижеге дейінгі өзара байланысты алты компоненттен тұратын модель негізінде, тарихи дереккөзді сыни талдауды міндетті кезең ретінде қамтитын сегіз кезеңді цикл арқылы ұйымдастырылса, онда оқушылардың тарихи ойлау және зерттеушілік дағдыларының деңгейі дәстүрлі оқытумен салыстырғанда жоғары болады деп болжанады.

Ғылыми жаңалығы: жобалық және зерттеу әдістері жеке сипатталмай, тарих пәнінің ерекшелігіне (дереккөзбен жұмыс, тарихи контекст, көзқарастардың көптігі, дәлелге негізделген пайымдау) бейімделген біртұтас құрылымдық-функционалдық модельге біріктірілді; модельде кері байланыс механизмі және тарихи ойлау ұғымдарымен сәйкестендірілген бағалау критерийлері ұсынылды. **Практикалық маңызы:** модель, тапсырма үлгілері, бағалау критерийлері мен диагностикалық құралды тарих мұғалімдері сабақ жоспарлауда, ал зерттеушілер педагогикалық экспериментті ұйымдастыруда пайдалана алады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық базасын жобалық оқыту, зерттеуге негізделген оқыту, конструктивизм және тарихи ойлау тұжырымдамалары құрады. Жобалық оқытудың философиялық бастауы Дж. Дьюидің тәжірибе арқылы оқыту идеясында жатыр: ол білімді оқушының әлеуметтік ортадағы мақсатты әрекетінің нәтижесі ретінде қарастырды [7]. У. Килпатрик бұл идеяны «жоба әдісі» түрінде нақтылап, оны әлеуметтік ортада жүзеге асатын, оқушы шын ниетімен қабылдаған мақсатты әрекет ретінде сипаттады [8]. Л.С. Выготскийдің жақын даму аймағы туралы тұжырымы [9] мұғалімнің қолдауы (скаффолдинг) мен топтық өзара әрекеттің рөлін түсіндіреді. Дж. Брунер ашу арқылы оқыту идеясын негіздеп, оқушы білімді дайын күйде алмай, өз бетінше құрастырғанда ол тереңірек меңгерілетінін көрсетті [10]. Д. Колбтың тәжірибелік оқыту циклі модельдің рефлексиялық кезеңдеріне негіз болды [11].

Қазіргі PBL зерттеулерінде Дж. Томас жобалық оқытудың бес өлшемін бөліп көрсетеді: жобаның оқу бағдарламасындағы орталық орны, жетекші сұрақ, конструктивті зерттеу, оқушы дербестігі және шынайылық [12]. Дж. Крайчик пен Ф. Блуменфельд жобалық оқытуды жетекші сұрақ, ғылыми тәжірибеге ұқсас зерттеу, ынтымақтастық, технологиялық қолдау және нақты өнім арқылы сипаттайды [13], ал Блуменфельд пен әріптестерінің ерте еңбегінде жобаның екі өзегі – проблема (сұрақ) мен өнім – мотивацияны тұрақты ұстаудың шарты ретінде қарастырылған [14]. Зерттеуге негізделген оқыту бойынша М. Педасте және әріптестері әдебиеттерді жүйелеп, IBL-дің бес кезеңін (бағдарлау, тұжырымдау, зерттеу, қорытынды, талқылау) ұсынды [15].

Тарих пәнінің ерекшелігін П. Сейксастың тарихи ойлау моделі [6; 16], С. Уайнбургтің дереккөзбен жұмыс эвристикалары (авторын анықтау, контекстке орналастыру, басқа деректермен салыстыру) [5] және К. ван Бокстел мен Я. ван Дридің тарихи пайымдау тұжырымдамасы [17] ашады. А. Рейсманның «тарихшы сияқты оқу» бағдарламасы бойынша Сан-Франциско мектептерінде жүргізілген зерттеуі құжатқа негізделген сабақтардың тарихи ойлауды, фактілік білімді және оқу сауаттылығын арттыратынын көрсетті [18]. Жобалық оқытудың тиімділігі мета-талдаулармен де расталады: Ч.-Х. Чен мен Ю.-Ц. Янның мета-талдауында жобалық оқытудың академиялық жетістікке әсері орташадан жоғары (d = 0,71) болып, әлеуметтік-гуманитарлық пәндерде жаратылыстану пәндеріне қарағанда күштірек көрінген [19]; Л. Чжан мен Я. Ма 66 зерттеуді жинақтап, PBL-дің академиялық жетістікке және ойлау дағдыларына оң әсерін анықтаған [20]. Н. Дьюк және әріптестерінің кездейсоқ бақыланатын зерттеуінде әлеуметтік ғылымдар бойынша жобалық бөлімдермен оқыған оқушылардың пән бойынша және ақпараттық мәтінді оқу бойынша өсімі жоғары болғанымен, жазу мен мотивация бойынша айырма анықталмаған [21]. Демек, нәтиже ұйымдастыру сапасына тәуелді.

Қазақстандық зерттеулерде де тарих сабағындағы жобалық технологияға қызығушылық артып келеді. Г.Т. Джайнақбаева жобалық технологияның мақсатын, түрлері мен кезеңдерін (тақырып таңдау, проблеманы тұжырымдау, тапсырмаларды бөлу, жобаны орындау, қорғау) сипаттайды [22]. Ш. Нұрыллаұлы, Ж.О. Джуматаева және А.К. Төлегенов мазмұндық, ұйымдастырушылық-коммуникативтік, технологиялық және бағалау компоненттерінен тұратын әдістемелік модель ұсынып, оны 1920–1930 жылдардағы қуғын-сүргін тақырыбындағы жоба мысалымен көрсеткен [23]. Бұл еңбектерде зерттеу әдісінің логикасы (болжам, дереккөз сенімділігін бағалау, дәлелдеу) жеке компонент ретінде жүйеленбеген және модельдің тиімділігін тексеру дизайны толық ашылмаған. Осы олқылық авторлық модельдің бастапқы нүктесі болды.

PBL, IBL, тарихи ойлау және конструктивизм ұғымдарының өзара байланысын былай тұжырымдаймыз: конструктивизм – әдіснамалық негіз (білім оқушының белсенді әрекетінде құрастырылады); IBL – танымдық механизм (сұрақ, болжам, дерек, дәлел); PBL – ұйымдастырушылық форма (мерзімі, рөлдері және өнімі бар жұмыс); тарихи ойлау – пәндік нәтиже мен бағалау өлшемі. Екі әдістің салыстырмалы сипаттамасы 1-кестеде берілген.

Кесте 1 – Жобалық және зерттеу әдістерінің салыстырмалы сипаттамасы

Өлшем	Жобалық әдіс (PBL)	Зерттеу әдісі (IBL)	Кіріктіру мүмкіндігі
Мақсаты	Практикалық маңызы бар өнім жасау	Танымдық сұраққа дәлелді жауап табу	Зерттеу нәтижесі өнімге айналады
Негізгі ерекшелігі	Өнімге, нәтижеге бағытталу	Сұрақ пен болжамды дерекпен тексеру	Өнімнің мазмұны дәлелге сүйенеді
Жұмыс кезеңдері	Тақырып – жоспар – орындау – қорғау	Бағдарлау – болжам – зерттеу – қорытынды – талқылау	Сегіз кезеңді жобалық-зерттеу циклі
Мұғалімнің рөлі	Ұйымдастырушы, кеңесші	Зерттеу логикасын бағыттаушы	Фасилитатор, сарапшы, скаффолдинг беруші
Оқушының рөлі	Орындаушы, жоба авторы	Зерттеуші, дерек талдаушы	«Жас тарихшы» – зерттеуші әрі өнім авторы
Бағалау	Өнім сапасы, таныстыру	Пайымдаудың дәлелділігі	Үдеріс пен өнімді критериалды бағалау
Нәтиже	Өнім, коммуникативтік дағды	Зерттеушілік және сыни ойлау	Тарихи ойлау + өнім + рефлексия

1-кестеден көрінетіндей, әдістердің айырмашылығы олардың бір-бірін толықтыратынын көрсетеді: жобалық әдістің әлсіз тұсы – мазмұнның дәлелсіздігі – зерттеу әдісінің күшті тұсымен, ал зерттеу әдісінің шектеулілігі – нәтиженің абстрактілігі – жобаның

өнімге бағдарлануымен өтеледі. Екі әдістің ортақ және ерекше белгілері 1-суреттегі Венн диаграммасында жинақталды.

Зерттеу әдістері ретінде ғылыми әдебиеттерді теориялық талдау, салыстырмалы талдау (PBL мен IBL-дің құрылымдық сипаттамаларын салыстыру), жүйелеу және жалпылау, педагогикалық модельдеу қолданылды. Нақты эксперименттік деректер әлі жоқ, сондықтан педагогикалық эксперименттің тек дизайны ұсынылады.

Сурет 1 - Жобалық және зерттеу әдістерінің кіріктірілуінің Венн диаграммасы (автор құрастырған)

Нәтижелер және талқылау

Модельдің құрылымы. Теориялық талдау нәтижесінде тарихты оқытудағы жобалық-зерттеу қызметінің авторлық педагогикалық моделі әзірленді (2-сурет). Модель әлеуметтік-педагогикалық тапсырыстан басталып, өзара байланысты алты компонент арқылы нәтижеге жетеді. Кері байланыс бойынша рефлексия деректері мақсат пен мазмұнды, ал қалыптастырушы бағалау деректері ұйымдастыру кезеңдерін түзетеді.

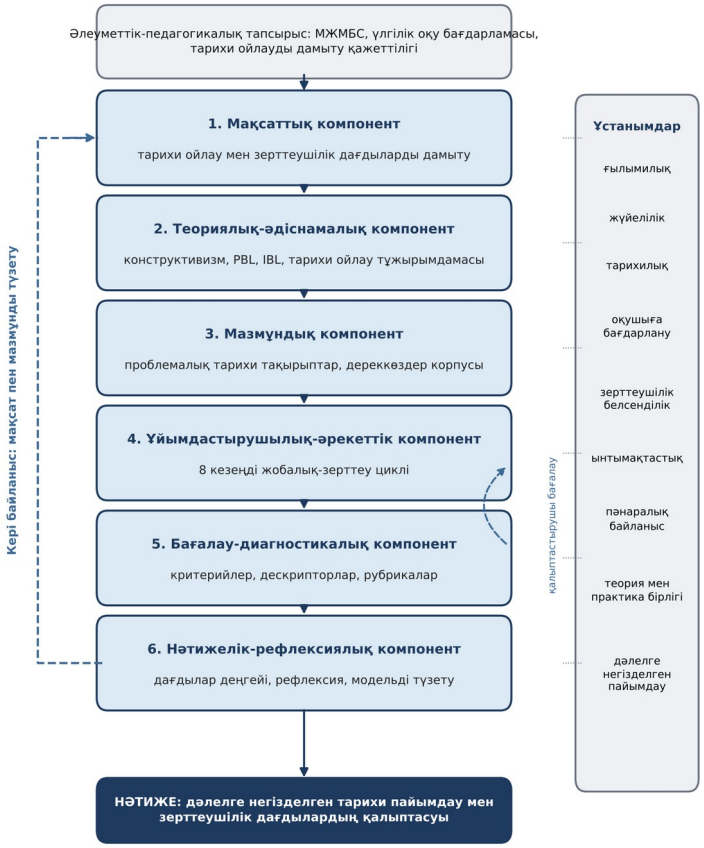
Компоненттердің мазмұны, қызметі және күтілетін нәтижесі 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – Жобалық-зерттеу қызметінің педагогикалық моделінің құрылымдық компоненттері

Компонент	Мазмұны мен жүзеге асыру жолдары	Қызметі	Күтілетін нәтиже
Мақсаттық	Оқу мақсаттарын үлгілік бағдарламадан алып, оларды тарихи ойлау ұғымдарымен байланыстыру; жоба мақсатын SMART түрінде тұжырымдау	Бағдарлаушы, жүйе құраушы	Мұғалім мен оқушыға ортақ, өлшенетін мақсат
Теориялық-әдіснамалық	Конструктивизм, PBL, IBL, тарихи ойлау тұжырымдамалары; тоғыз ұстаным	Әдіснамалық, түсіндірушілік	Әдістерді таңдаудың ғылыми негізділігі
Мазмұндық	Проблемалық тарихи тақырыптар; түрлі типтегі дереккөздер корпусы (жазба, заттай, бейнелі, ауызша); пәнаралық байланыс	Ақпараттық, дамытушы	Дереккөзге негізделген оқу материалы
Ұйымдастырушылық-әрекеттік	Сегіз кезеңді цикл; жеке, жұптық, топтық жұмыс; скаффолдинг құралдары (сұрақ қалыптары, дерек талдау парақтары)	Технологиялық, басқарушы	Оқушылардың жүйелі зерттеу әрекеті
Бағалау-	Критерийлер мен	Бақылаушы, түзетуші	Дағдылардың даму

Компонент	Мазмұны мен жүзеге асыру жолдары	Қызметі	Күтілетін нәтиже
диагностикалық	дескрипторлар; қалыптастырушы және жиынтық бағалау; өзін-өзі және өзара бағалау		деңгейі туралы дерек
Нәтижелік-рефлексиялық	Өнімді қорғау; рефлексиялық күнделік; мұғалімнің модельді түзетуі	Талдаушы, жетілдіруші	Тарихи ойлау дағдылары, модельді жетілдіру

Кестеден көрінетіндей, компоненттер сызықтық тізбек емес, функционалдық жүйе құрайды: мақсаттық компонент бағалау критерийлерін алдын ала анықтайды, мазмұндық компонент ұйымдастыру кезеңдеріндегі дереккөз корпусын қамтамасыз етеді, ал нәтижелік-рефлексиялық компонент келесі жоба циклі үшін мақсатты нақтылайды. [22; 23] еңбектерден айырмашылығы – бағалау соңғы кезең емес, барлық кезеңге енгізілген қалыптастырушы механизм.

Сурет 2 - Тарихты оқытудағы жобалық-зерттеу қызметінің авторлық педагогикалық моделі (автор құрастырған)

Модельдің ұстанымдары. Модель тоғыз ұстанымға сүйенеді: *ғылымилық* (тексерілген мазмұн мен дереккөз), *жүйелілік* (компоненттердің өзара тәуелділігі), *тарихилық* (оқиғаны өз дәуірінің контексінде бағалау), *оқушыға бағдарланған оқыту* (таңдау құқығы), *зерттеушілік белсенділік* (сұрақ пен болжамды оқушының өзі тұжырымдауы), *ынтымақтастық* (рөлдер мен жауапкершілік), *пәнаралық байланыс* (география, әдебиет, құқық, информатика), *теория мен практиканың бірлігі* (зерттеудің өнімге айналуы) және *дәлелдерге негізделген тарихи пайымдау* (әр тұжырымның кемінде екі дерекпен расталуы). Соңғы ұстаным жобаның «безендірілген реферат» деңгейінде қалуына жол бермейді.

Іске асыру кезеңдері. Модельдің ұйымдастырушылық-әрекеттік компоненті сегіз кезеңнен тұратын алгоритм арқылы жүзеге асады (3-сурет). Алгоритмде 5-кезеңнен 2-кезеңге қайта оралу мүмкіндігі қарастырылған: егер дереккөздер болжамды растауға немесе жоққа шығаруға жеткіліксіз болса, оқушы зерттеу сұрағын нақтылайды.

Сурет 3 - Жобалық-зерттеу қызметін жүзеге асыру алгоритмі (автор құрастырған)

Әр кезеңдегі мұғалім мен оқушының әрекеттері, әдістер және қалыптасатын дағдылар 3-кестеде берілген.

Кесте 3 – Жобалық-зерттеу қызметінің кезеңдеріндегі мұғалім мен оқушының әрекеті

Кезең	Мұғалім әрекеті	Оқушы әрекеті	Әдістер	Қалыптасатын дағды
1. Тарихи проблеманы анықтау	Қарама-қайшы екі дерек немесе проблемалық жағдаят ұсынады	Қайшылықты байқап, проблеманы атайды	Проблемалық жағдаят, «екі дерек»	Проблеманы көру
2. Зерттеу сұрағын құрастыру	Сұрақ сапасының критерийлерін береді	Ашық, зерттелетін сұрақ тұжырымдайды	Сұрақ қалыптары, QFT	Сұрақ қою
3. Болжам және жоспар	Жоспар үлгісін ұсынады, рөлдерді келістіреді	Болжам ұсынады, міндет пен мерзімді бөледі	Миға шабуыл, жоспар картасы	Болжау, жоспарлау
4. Дереккөздерді жинақтау	Сенімді архивтер мен дерекқорларға бағыттайды	Түрлі типтегі деректерді іздейді, тіркейді	Дерек паспорты, каталог	Ақпаратты іздеу
5. Сыни талдау және салыстыру	Талдау парағын береді, скаффолдинг жасайды	Авторын, мақсатын, контекстін анықтап, деректерді салыстырады	SOAPS, салыстыру кестесі	Дерек сенімділігін бағалау, контекст
6. Жобалық өнім әзірлеу	Өнім талаптары мен критерийлерін түсіндіреді	Зерттеу нәтижесін өнімге айналдырады	Карта, инфографика, виртуалды музей	Ақпаратты түрлендіру
7. Қорғау және дәлелдеу	Сарапшы сұрақтарын қояды	Тұжырымды дереккөзбен дәлелдейді, сұраққа жауап береді	Ғылыми конференция, дебат	Тарихи дәлелдеу
8. Бағалау және рефлексия	Рубрика бойынша кері байланыс береді, модельді түзетеді	Өзін-өзі және өзара бағалайды, күнделік жазады	Рубрика, «3–2–1»	Рефлексия, метатаным

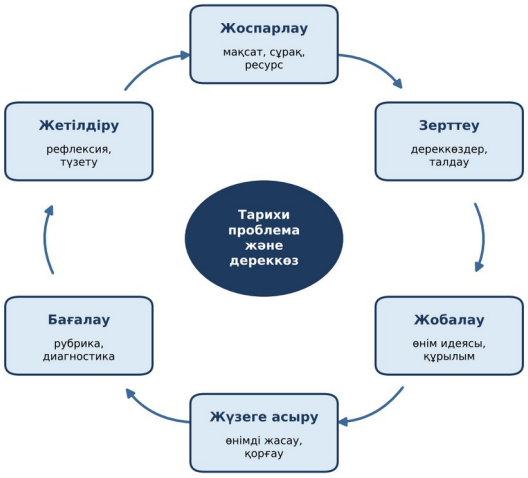
3-кестеге сәйкес мұғалім проблеманы туғызушыдан кеңесшіге, одан сарапшыға ауысады. Оқушы дербестігі жақын даму аймағы логикасымен [9] біртіндеп өседі. Ең маңызды кезең – 5-кезең: дәл осы жерде жобалық әдіс зерттеу әдісімен кіріктіріліп, тарихи ойлаудың негізгі операциялары жүзеге асады.

Қалыптасатын тарихи ойлау дағдылары. Модельдің пәндік нәтижесі – тарихи ойлау дағдыларының кешені (4-сурет). Кластер тармақтары [5; 6] еңбектерге сүйеніп, бағалау критерийлерімен (6-кесте) сәйкестендірілді, сондықтан «не дамытамыз» және «нені бағалаймыз» сұрақтары бір жүйеде шешіледі.

Сурет 4 - Жобалық-зерттеу қызметі арқылы қалыптасатын тарихи ойлау дағдыларының кластері (автор құрастырған)

Модельді іске асыру бір рет орындалатын жоба емес, циклдік үдеріс ретінде ұйымдастырылады (5-сурет). Жоспарлау, зерттеу, жобалау, жүзеге асыру, бағалау және жетілдіру фазалары тарихи проблема мен дереккөз төңірегінде тұйықталады; жетілдіру фазасының нәтижесі келесі тақырыпты жоспарлауға негіз болады. Бұл [11] циклге сәйкес дағдыларды оқу жылы бойы күрделендіруге мүмкіндік береді.

Сурет 5 - Педагогикалық модельді іске асырудың циклдік диаграммасы (автор құрастырған)

Модельді Қазақстан тарихы сабақтарында қолдану. Тақырыптардың сыныптарға сәйкестігі жаңартылған мазмұндағы «Қазақстан тарихы» бағдарламасының құрылымы бойынша тексерілді: 5-сыныпта ежелгі дәуір, 6-сыныпта орта ғасырлар (V–XVII ғғ.), 7-сыныпта жаңа заман (XVIII–XIX ғғ.), 8-сыныпта XX ғасырдың бірінші жартысы, 9-сыныпта XX ғасырдың екінші жартысы мен қазіргі кезең оқытылады [3]. Осыған байланысты ұсынылған тақырыптардың бесеуі бағдарламаға тікелей сәйкес келеді, ал «Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін» тақырыбының негізгі мазмұны (1920–1930 жылдар) 8-сыныпқа жатады. Сондықтан 9-сынып үшін бұл тақырып соғыстан кейінгі идеологиялық науқандар мен ақтау үдерісі аспектісінде берілді. Тапсырмалар үлгілері 4-кестеде ұсынылған.

Кесте 4 – Қазақстан тарихы сабақтарындағы жобалық-зерттеу тапсырмаларының үлгілері

Сынып, тақырып	Зерттеу сұрағы	Дереккөздер	Жобалық өнім
5-сынып. Қазақстандағы жартастарға салынған ежелгі суреттер	Тамғалы петроглифтері ежелгі адамдардың наным-сенімі туралы не айтады?	Тамғалы, Ешкіөлмес суреттерінің фотолары; ЮНЕСКО сипаттамасы; археологтардың түсіндірмесі	Виртуалды музей залы
6-сынып. Қыпшақ хандығы	Қыпшақтар Ұлы Дала мен Еуразия арасындағы байланысқа қалай әсер етті?	Махмұд Қашқаридің «Диуани лұғат-ит-түрік» үзінділері; «Codex Cumanicus»; тарихи карталар	Интерактивті тарихи карта
7-сынып. Қазақ хандығының XVIII ғасырдағы сыртқы саясаты	Абылай ханның Ресей мен Цин империясы арасындағы саясаты тиімді болды ма?	Жарияланған елшілік құжаттарынан үзінділер; ғалымдардың қарама-қайшы бағалары	Детективтік зерттеу тақтасы, дебат
8-сынып. Алаш қозғалысы және қазақ зиялылары	Алаш зиялылары ұлттық мемлекеттілік идеясын қандай дәлелдермен негіздеді?	«Қазақ» газеті (1913–1918) мақалалары; жалпықазақ съездерінің қаулылары; «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасы	Деректі бейнеролик, инфографика
9-сынып. Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін (соғыстан кейінгі кезең және ақтау)	Соғыстан кейінгі идеологиялық науқандар тарих ғылымына қалай әсер етті?	Е. Бекмаханов ісіне қатысты жарияланған құжаттар; ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия материалдары; естеліктер	Тарихи естелік сайты, уақыт сызығы
10–11-сынып. Мемлекеттілік және тарихи сабақтастық	Қазақ мемлекеттілігінің сабақтастығын қандай белгілер дәлелдейді?	Күлтегін ескерткішінің мәтіні; хандық дәуір құжаттары; Алаш автономиясы шешімдері; Тәуелсіздік туралы Конституциялық заң (1991)	Интерактивті уақыт сызығы, тарихи реконструкция

4-кестедегі зерттеу сұрақтарының бәрі ашық, оларға оқулықтан дайын жауап жоқ; сынып жоғарылаған сайын дереккөз типтері көрнекі-заттай деректерден мерзімді баспасөз, құқықтық құжаттар мен тарихнамалық көзқарастарға қарай күрделенеді.

Толық жобалық-зерттеу тапсырмасы (8-сынып, «Алаш қозғалысы және қазақ зиялылары»). Ұзақтығы – 4 сабақ және 2 апталық өзіндік жұмыс (5-кесте).

Кесте 5 – «Алаш қозғалысы және қазақ зиялылары» жобалық-зерттеу тапсырмасының құрылымы

Элемент	Мазмұны
Проблемалық жағдаят	Оқушыларға екі пікір ұсынылады: «Алаш автономиясы – тарихи шындыққа сай келмеген, жүзеге аспаған идея» және «Алаш – қазіргі Қазақстан мемлекеттілігінің идеялық бастауы». Қайсысы дәлелдірек?
Зерттеу сұрағы	Алаш зиялылары ұлттық мемлекеттілік идеясын қандай дәлелдермен негіздеді және бұл идеяның қазіргі мемлекеттілікпен сабақтастығы неде?
Зерттеу болжамы	Алаш зиялылары мемлекеттілік идеясын жер, білім және өзін-өзі басқару мәселелерімен байланыстыра негіздеген; бұл идеялар кейінгі кезеңдерде сабақтастық тапқан.
Тарихи дереккөздер	1) «Қазақ» газетіндегі А. Байтұрсынұлы мен Ә. Бөкейханның мақалалары (таңдамалы үзінділер); 2) Бірінші жалпықазақ съезінің (1917 ж. шілде, Орынбор) қаулылары; 3) Екінші жалпықазақ съезінің (1917 ж. желтоқсан) Алаш автономиясы туралы шешімі; 4) «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасы (1917); 5) кеңестік кезеңдегі және тәуелсіздік жылдарындағы тарихнамадан екі қарама-қайшы баға.
Дереккөзді талдау тапсырмалары	Әр дерекке паспорт толтыру (авторы, уақыты, мақсаты, аудиториясы); бағдарламадағы жер, білім, басқару туралы баптарды газет мақалаларымен салыстыру; кеңестік және қазіргі бағалардың айырмашылығын тарихи контекспен түсіндіру; әр тұжырымды кемінде екі дерекпен растау.

Элемент	Мазмұны
Жеке және топтық зерттеу	Жеке: әр оқушы бір дерекке талдау жазады. Топтық (4 топ): «Жер мәселесі», «Білім және тіл», «Басқару және автономия», «Тарихнамалық бағалар»; топ ішінде рөлдер: дерек іздеуші, талдаушы, редактор, баяндамашы.
Жобалық өнім	5–7 минуттық деректі бейнеролик немесе «Алаш идеясы: дереккөздер сөйлейді» инфографикасы; әр слайдта дереккөзге сілтеме міндетті.
Бағалау критерийлері	6-кестедегі 2, 3, 5, 6, 7, 8-көрсеткіштер бойынша дескрипторлар; өзара бағалау парағы; мұғалімнің рубрикалық бағалауы.
Рефлексия	«Зерттеу басында не ойладым – қазір не ойлаймын – пікірім қандай дерек әсерінен өзгерді?» сұрақтары бойынша рефлексиялық күнделік.

Бұл тапсырмада оқушы дайын ақпаратты көшірмейді: проблемалық жағдаяттағы қарама-қарсы пікірлер оны дереккөзге жүгінуге мәжбүрлейді, ал тарихнамалық бағаларды салыстыру тарихи білімнің түсіндірмелі сипатын көрсетеді. Өнім түрі (карта, виртуалды музей, зерттеу тақтасы, реконструкция) тақырып пен сыныпқа қарай таңдалады.

Модельдің тиімділігін бағалау құралы. Модельді болашақта тәжірибеде тексеру үшін сегіз көрсеткіштен тұратын диагностикалық құрал әзірленді. Көрсеткіштер тарихи ойлау кластерімен (4-сурет) және сегіз кезеңмен (3-кесте) сәйкестендірілді, ал әр көрсеткіш үш деңгейде сипатталды (6-кесте).

Кесте 6 – Оқушылардың тарихи-зерттеушілік дағдыларын бағалау критерийлері

Көрсеткіш	Төмен деңгей (1 балл)	Орта деңгей (2 балл)	Жоғары деңгей (3 балл)
1. Зерттеу сұрағын құрастыру	Сұрақ жабық, жауабы оқулықта дайын	Сұрақ ашық, бірақ ауқымы тым кең	Сұрақ ашық, нақты, дереккөзбен зерттелетін
2. Дереккөз сенімділігін бағалау	Деректі сынсыз қабылдайды	Авторы мен уақытын атайды, мақсатын ескермейді	Авторы, мақсаты, контексі бойынша сенімділігін негіздейді
3. Ақпаратты салыстыру және талдау	Бір дерекке сүйенеді	Деректерді қатар қояды, қайшылықты түсіндірмейді	Қайшылықтарды анықтап, себебін түсіндіреді
4. Себеп-салдарды анықтау	Оқиғаларды тізбектейді	Бір себеп пен салдарды атайды	Себептердің көптігі мен маңыздылық дәрежесін көрсетеді
5. Тарихи дәлел келтіру	Тұжырым дәлелсіз	Бір дерекпен дәлелдейді	Әр тұжырымды кемінде екі дерекпен, сілтемемен дәлелдейді
6. Өз бетінше қорытынды жасау	Мәтінді қайталайды	Қорытынды жасайды, бірақ ол ішінара негізделген	Дәлелге сүйенген дербес, байыпты қорытынды жасайды
7. Топтық ынтымақтастық	Үлесі байқалмайды	Өз міндетін орындайды	Топ жұмысын үйлестіріп, өзгелерге көмектеседі
8. Өнімнің ғылыми мазмұны	Өнім безендіруге негізделген	Мазмұны дұрыс, дереккөзге сілтеме аз	Мазмұны дәлелді, дереккөзге сілтемелері толық

Бастапқы және қорытынды диагностика дереккөзге негізделген бірдей құрылымдағы, бірақ тарихи мазмұны әртүрлі екі тапсырма арқылы жүргізіледі: оқушыға 3–4 дерек беріліп, зерттеу сұрағын тұжырымдау, деректердің сенімділігін бағалау және дәлелді қорытынды жазу ұсынылады. Жұмысты екі сарапшы 6-кестедегі рубрика бойынша тәуелсіз бағалайды; 7-көрсеткіш бақылау парағымен, 8-көрсеткіш өнімді сараптау арқылы анықталады. Жалпы балл 8–24 (8–13 – төмен, 14–19 – орта, 20–24 – жоғары деңгей).

Зерттеу дизайны ретінде эквивалентті емес топтармен квазиэксперимент ұсынылады (6-сурет). Эксперименттік топ (ЭТ) авторлық модель бойынша, бақылау тобы (БТ) дәстүрлі әдістемемен бір оқу тоқсаны бойы бірдей тақырыптарды оқиды. Бастапқы көрсеткіштердің эквиваленттілігі Манн–Уитни критерийімен тексеріледі; топ ішіндегі өзгеріс Вилкоксон критерийімен, топтар арасындағы айырма Манн–Уитни критерийімен (немесе қалыпты үлестірімде Стьюдент t-критерийімен) бағаланып, әсер мөлшері (Коэн d) есептеледі.

Сурет 6 - Педагогикалық модельдің тиімділігін бағалау диаграммасы (тұжырымдамалық схема) (автор құрастырған)

6-суреттегі сандық ұяшықтар әдейі бос қалдырылды: оларға эксперимент нәтижесінде алынған нақты деректер енгізіледі. Сондықтан мақала нәтижелерін үш деңгейде ажыратамыз. **Теориялық зерттеу нәтижелері:** PBL мен IBL-ді кіріктірудің ғылыми негіздемесі, алты компонентті модель, тоғыз ұстаным, сегіз кезеңді алгоритм. **Модельдің күтілетін нәтижелері:** эксперименттік топта 2, 3 және 5-көрсеткіштер бойынша өсімнің бақылау тобымен салыстырғанда жоғары болуы; бұл күтім [18; 19; 21] зерттеулердің деректеріне негізделген, бірақ әзірге болжам деңгейінде. **Тәжірибеде дәлелденген нәтижелер:** қазіргі кезеңде жоқ; олар педагогикалық эксперимент аяқталғаннан кейін ғана тұжырымдалады.

Қорытынды

Теориялық талдау тарихты оқытуда жобалық және зерттеу әдістерінің балама емес, өзара толықтырушы екенін көрсетті. Олардың кіріктірілу нүктесі – тарихи дереккөзді сыни талдау кезеңі, сондықтан тарих пәнінде жобалық-зерттеу қызметінің сапасы ең алдымен дереккөзбен жұмыстың ұйымдастырылуына тәуелді.

Авторлық модельдің ерекшеліктері: алты компоненттің функционалдық байланысы және кері байланыс механизмі; бағалаудың соңғы кезең емес, барлық кезеңге енгізілген қалыптастырушы құрал ретінде қарастырылуы; тарихи ойлау ұғымдарының мақсат, кезең және бағалау критерийлерімен бір жүйеде сәйкестендірілуі; 5-кезеңнен 2-кезеңге қайта оралу арқылы шынайы тарихи зерттеу логикасының сақталуы.

Мұғалімдерге ұсыныстар: жобаны қарама-қайшы деректерден туындайтын проблемадан бастау; кемінде үш типтегі дереккөзді пайдалану; скаффолдинг құралдарын 5–7-сыныптарда міндетті, жоғары сыныптарда біртіндеп азайтып қолдану; өнімді безендіруіне емес, дәлелділігіне қарай бағалау; рефлексияда оқушы пікірінің дерек әсерінен қалай өзгергенін анықтау.

Зерттеудің шектеулері: модель тек теориялық деңгейде негізделген, оның тиімділігі эксперимент арқылы тексерілмеген; диагностикалық құралдың сенімділігі мен валидтілігі әлі анықталмаған; ұсынылған мысалдар Қазақстан тарихы курсымен шектеледі. Болашақ зерттеу бағыттары: квазиэксперимент жүргізу және диагностикалық құралды валидтеу; модельді дүниежүзі тарихы курсына бейімдеу; тапсырмаларды көптілді және түрлі мәдени ортадан келген оқушылар құрамы бар сыныптарда сынақтан өткізу; цифрлық құралдар мен жасанды интеллектті дереккөзбен жұмыс кезеңінде пайдаланудың әдістемелік шарттарын анықтау.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249 (қаралған күні: 27.11.2026).

2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031 (қаралған күні: 27.11.2026).

3. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің таңдау курстарының үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығы [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767 (қаралған күні: 27.11.2026).

4. Әбдіғұлова Б.Қ. Жаңартылған оқу бағдарламасы бойынша «Қазақстан тарихы» мен «Дүниежүзі тарихы» пәндерін оқыту мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. – 2020. – № 1. – DOI: 10.51889/2020-1.1728-5461.34.

5. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. – Philadelphia: Temple University Press, 2001. – 255 p.

6. Seixas P., Morton T. The Big Six Historical Thinking Concepts. – Toronto: Nelson Education, 2013. – 216 p.

7. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.

8. Kilpatrick W.H. The Project Method // Teachers College Record. – 1918. – Vol. 19, № 4. – P. 319–335.

9. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1934. – 324 с.

10. Bruner J.S. The act of discovery // Harvard Educational Review. – 1961. – Vol. 31, № 1. – P. 21–32.

11. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.

12. Thomas J.W. A Review of Research on Project-Based Learning. – San Rafael, CA: The Autodesk Foundation, 2000. – 46 p.

13. Krajcik J.S., Blumenfeld P.C. Project-based learning // The Cambridge Handbook of the Learning Sciences / ed. by R.K. Sawyer. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 317–334.

14. Blumenfeld P.C., Soloway E., Marx R.W., Krajcik J.S., Guzdial M., Palincsar A. Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning // Educational Psychologist. – 1991. – Vol. 26, № 3–4. – P. 369–398. – DOI: 10.1080/00461520.1991.9653139.

15. Pedaste M., Mäeots M., Siiman L.A., de Jong T., van Riesen S.A.N., Kamp E.T., Manoli C.C., Zacharia Z.C., Tsourlidaki E. Phases of inquiry-based learning: Definitions and the inquiry cycle // Educational Research Review. – 2015. – Vol. 14. – P. 47–61. – DOI: 10.1016/j.edurev.2015.02.003.

16. Seixas P. A model of historical thinking // Educational Philosophy and Theory. – 2017. – Vol. 49, № 6. – P. 593–605. – DOI: 10.1080/00131857.2015.1101363.

17. van Boxtel C., van Drie J. Historical reasoning: Conceptualizations and educational applications // The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning / ed. by S.A. Metzger, L.M. Harris. – Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2018. – P. 149–176.

18. Reisman A. Reading like a historian: A document-based history curriculum intervention in urban high schools // Cognition and Instruction. – 2012. – Vol. 30, № 1. – P. 86–112. – DOI: 10.1080/07370008.2011.634081.

19. Chen C.-H., Yang Y.-C. Revisiting the effects of project-based learning on students' academic achievement: A meta-analysis investigating moderators // Educational Research Review. – 2019. – Vol. 26. – P. 71–81. – DOI: 10.1016/j.edurev.2018.11.001.

20. Zhang L., Ma Y. A study of the impact of project-based learning on student learning effects: a meta-analysis study // Frontiers in Psychology. – 2023. – Vol. 14. – Art. 1202728. – DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1202728.

21. Duke N.K., Halvorsen A.-L., Strachan S.L., Kim J., Konstantopoulos S. Putting PjBL to the test: The impact of project-based learning on second graders' social studies and literacy learning and motivation

in low-SES school settings // American Educational Research Journal. – 2021. – Vol. 58, № 1. – P. 160–200. – DOI: 10.3102/0002831220929638.

22. Джайнақбаева Г.Т. Жоба технологиясының мазмұны, принциптері және оның тарих сабақтарында қолданылуы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. – 2022. – № 2. – DOI: 10.51889/2022-2.1728-5461.22.

23. Нұрыллаұлы Ш., Джуматаева Ж.О., Төлегенов А.К. Мектепте тарих пәнінен жобалық оқыту технологиясын қолданудың әдістемелік моделі // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. – 2025. – № 3(86). – DOI: 10.51889/2959-6017.2025.86.3.026.